

ΕΘΕΛΟΝΤΗΣ ΚΑΙ ΕΘΕΛΟΝΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: ΤΟ «ΔΕΟΝ» ΚΑΙ ΤΟ «ΕΙΝΑΙ»

Παναγιώτης Ζάννης*

Περίληψη

Η έννοια του «εθελοντή» αποτελεί έναν ιδεότυπο με κύρια χαρακτηριστικά του την ανιδιοτέλεια, την κοινωνική προσφορά και την ελευθερία βούλησης. Σε ποιο βαθμό όμως ανταποκρίνονται στη σημερινή πραγματικότητα; Σκοπός του άρθρου είναι η κοινωνιολογική ανάλυση του θέματος και η οντολογική προσέγγιση της εθελοντικής εργασίας, ως προαπαιτούμενα για την περαιτέρω επιστημονική διερεύνηση και τη χάραξη ορθολογικών πολιτικών στο χώρο του εθελοντισμού.

Στις κοινωνικές επιστήμες συχνά συναντάμε όρους που έχουν εισέλθει στο επιστημονικό λεξιλόγιο με ένα ιδιαίτερο «εννοιολογικό φορτίο». Θετικές έννοιες όπως «κοινωνία των πολιτών», «δημοκρατία», «ανθρωπισμός», «ελευθερία» αποτελούν αφηρημένα ιδεώδη και ιδεοτύπους που απασχολούν πρωταρχικά τον κλάδο της φιλοσοφίας, αλλά τον κοινωνικό επιστήμονα απασχολεί περισσότερο το πώς εμφανίζονται και ποια ιδιαίτερη σημασία έχουν στον «απολύτως πραγματικό κόσμο των ανθρώπων». Οι ίδιες οι έννοιες λειτουργούν πολλές φορές παραπλανητικά δημιουργώντας ισχυρά στερεότυπα και ψευδαισθήσεις. Σε αυτή την κατηγορία των «ισχυρών επιστημονικών ψευδαισθήσεων» έχει μια θέση και η έννοια του εθελοντισμού. Επιπλέον, ενώ όλοι γνωρίζουν για ποιο πράγμα γίνεται λόγος, στην πραγματικότητα ο καθένας έχει σχηματίσει μια ιδιαίτερη αντίληψη για το συγκεκριμένο αντικείμενο ως επιστημονικό πεδίο. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό διότι η έννοια «εθελοντισμός» είτε χρησιμοποιείται ως αυτοπροσδιοριζόμενη, συνεπώς σε ελάχιστες περιπτώσεις οι χρήστες της προχωρούν σε ακριβή ανάλυση¹, είτε διότι, όταν επιχειρούμε να την αναλύσουμε, συχνά ενσωματώνουμε χαρακτηριστικά που δεν αφορούν στην ολότητά της, παρά μόνο σε ορισμένες όψεις που εμφανίζονται με ποικίλες μορφές σε διαφορετικά περιβάλλοντα. Οι αρνητικές συνέπειες αυτής της πραγματικότητας είναι οι εξής:

1. Η ύπαρξη ελλείμματος επικοινωνίας που δυσχεραίνει την επιστημονική έρευνα, και συνακόλουθα η ασάφεια στην επιστημονική προσέγγιση του πεδίου.
2. Η δημιουργία στερεοτύπων και αυθαίρετων εντυπώσεων (θετικών και αρνητικών) για τα κίνητρα των εθελοντών, για την αποτελεσματικότητα της παρέμβασής τους και εν τέλει για το μέγεθος και την ποιότητα της συμβολής τους στην κοινότητα ή στην κοινωνία.
3. Η αδυναμία συγκρότησης και σχεδιασμού αποτελεσματικής πολιτικής στον εθελοντικό χώρο.

---

* Διδάκτορας του Τμήματος Κοινωνιολογίας και πτυχιούχος του Τμήματος Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Πρόεδρος της Επιμορφωτικής, μη κυβερνητικής οργάνωσης «Αθηνά».

1. Αυτό συμβαίνει και στους ίδιους τους μελετητές του συγκεκριμένου επιστημονικού πεδίου σε παγκόσμιο επίπεδο που συχνά δεν προσδιορίζουν επακριβώς το περιεχόμενο των όρων που χρησιμοποιούν (Cnaan and Amroffell, 1994).

Ο όρος «εθελοντής» πρωτοεμφανίστηκε το 1750 και είχε το νόημα της έκκλησης προς τους πολίτες να ενταχθούν στο στρατό σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης. Ωστόσο, αντλεί την καταγωγή του και από την εκκλησία και τις θρησκευτικές οργανώσεις εμφανιζόμενη ως «θρηματική δωρεά», δηλαδή ως η έμπρακτη φιλανθρωπική δραστηριότητα των χριστιανών που εμπνέονταν από την παραβολή του «καλού Σαμαρείτη» (Cnaan et al., 1993: 37, Cnaan and Amroffell, 1994: 335-336, Cnaan et al., 1996: 360-362). Αυτές οι καταβολές είναι εμφανείς και στις σύγχρονες νοσηματοδοτήσεις, αλλά σήμερα ο όρος χρησιμοποιείται περισσότερο διασταλτικά καθώς η έννοια της εθελοντικής εργασίας συμπεριλαμβάνει ένα μεγάλο φάσμα κοινωνικών δραστηριοτήτων που ωφελούν έμμεσα και άμεσα κοινωνικές ομάδες ή το κοινωνικό σύνολο.

Ο Van Til, ένας από τους περισσότερο γνωστούς μελετητές, ορίζει την εθελοντική εργασία (volunteering) ως δραστηριότητα που δεν προκύπτει από διαταγή ή εξαναγκασμό και έχει στόχο το γενικότερο καλό και το όφελος της κοινωνίας (Van Til, 1988: 6-7). Προς την ίδια κατεύθυνση, ο Brudney συμπληρώνει ότι αφορά σε δραστηριότητες που δεν προκύπτουν από βιολογική ανάγκη ή κοινωνική επιταγή, ο στόχος δεν είναι το κέρδος και θεωρούνται ευεργετικές από τους εθελοντές ή την κοινωνία γενικότερα (Brudney, 1998: 57). Ανάλογοι είναι και οι ορισμοί που χρησιμοποιούν οι Osborne (1996: 8), Sheard (1995: 115), D.H. Smith et al. (1988: 1.3), Weinrich (1988: 2), Ανθόπουλος (2000: 23), Αποστολίδης και Παπασπυρόπουλος (2002: 46), δίδοντας συχνά διαφορετική βαρύτητα στα διάφορα ποιοτικά χαρακτηριστικά του ορισμού. Ωστόσο, η τομή των προτεινόμενων ορισμών εμπεριέχει τα εξής βασικά συστατικά στοιχεία που προσδιορίζουν την έννοια της εθελοντικής εργασίας:

- Παροχή εργασίας που προκύπτει ως ελεύθερη επιλογή, χωρίς να υφίσταται εξαναγκασμός,
- παρέχεται ανιδιοτελώς,
- και είναι επωφελής προς τρίτους, την κοινότητα ή την κοινωνία γενικά.

Η εθελοντική εργασία ως μη εξαναγκαστική και ανιδιοτελής φιλανθρωπική δραστηριότητα

Ένα πρωταρχικό πρίσμα ανάλυσης αφορά στις έννοιες του αλtruισμού και της φιλανθρωπίας, καθώς ο εθελοντισμός εμπεριέχει τη διάσταση της ανιδιοτελούς προσφοράς προς όφελος τρίτων. Ο Block εντοπίζει στην έννοια της εθελοντικής εργασίας την «πιο ενεργητική φιλανθρωπία» (Block, 1990: 101). Τόσο η φιλανθρωπία όσο και ο εθελοντισμός χρησιμοποιούνται σήμερα διασταλτικά και αναφέρονται σε δραστηριότητες που δεν σχετίζονται απαραίτητα με την υποστήριξη των μη προνομιούχων κοινωνικών στρωμάτων, αλλά εκτείνονται σε ποικίλα πεδία όπως του πολιτισμού, της οικολογίας, της επιστήμης και της αναψυχής. Με αυτή την έννοια και οι δύο όροι αφορούν σε σκοπούς που είτε θεωρούνται ευρύτερα ευεργετικοί για την κοινωνία είτε αξιολογούνται ως σημαντικοί από τους ίδιους τους παράγοντες (actors). Ως φιλανθρωπική δραστηριότητα θεωρείται και η δωρεά σε ένα μουσείο ή σε ένα πανεπιστήμιο από την οποία δύναται να ωφελούνται όλες οι εισοδηματικές κατηγορίες και όχι μόνον οι φτωχοί. Συνεπώς, θα πρέπει να διαχωριστούν και οι όροι «φιλανθρωπία - ελεημοσύνη»: Η ελεημοσύνη αφορά αποκλειστικά στις δωρεές προς τους φτωχούς και προς αυτούς που έχουν ανάγκη, ενώ η φιλανθρωπία ωφελεί την κοινωνία γενικά (Jenks, 1987: 322, Lowenberg, 1994: 195). Ανάλογα και ο εθελοντισμός απευθύνεται σε ολόκληρη την κοινωνία και όχι απαραίτητα προς τους ανθρώπους που έχουν ανάγκη.

Η σύγχρονη μελέτη της φιλανθρωπικής δραστηριότητας συνίσταται σε δύο διαστάσεις ανάλυσης:

1. Η πρώτη είναι ατομοκεντρική και αναφέρεται στη διφυή ανθρώπινη υπόσταση που είναι φορέας τόσο ηθικών και αλτρουιστικών, όσο και εγωιστικών και ιδιοτελών προδιαθέσεων. Η μελέτη αυτής της διάστασης αποτελεί αντικείμενο της ψυχολογίας (ιδιαίτερα της κοινωνικής ψυχολογίας) και των ατομοκεντρικών οικονομικών αντιλήψεων με γνωστότερη οπτική τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής (rational choice theory).
2. Η δεύτερη είναι κοινωνιοκεντρική και έχει ως κεντρικούς άξονες μελέτης τις κοινωνιολογικές - συστηματικές προσεγγίσεις (κυρίως τις λειτουργικές) που αναλύουν την φιλανθρωπία ως κοινωνικό φαινόμενο που προσδιορίζεται από δομικά χαρακτηριστικά, αξιακά συστήματα, θεσμοποιημένες νόρμες και όλες εκείνες τις αλληλοεπιδρώμενες συνιστώσες που διαμορφώνουν την κοινωνική συμπεριφορά.

Από κοινωνιοκεντρική άποψη η φιλανθρωπία εμφανίζεται να έχει τις εξής τρεις αφετηρίες:

Η ανιδιοτελής φιλανθρωπία. Αποτελεί μία κατηγορία στην οποία το άτομο δεν λαμβάνει υπ' όψιν το προσωπικό όφελος από τη συνεισφορά του, είτε με τη μορφή εθελοντικής εργασίας είτε με τη μορφή δωρεάς και ελεημοσύνης. Εδώ εντάσσονται οι πράξεις φιλανθρωπίας που έχουν προσωπικό οικονομικό κόστος² ή οι πράξεις που θέτουν σε κίνδυνο τον παράγοντα της αλτρουιστικής δραστηριότητας³. Οι ενέργειες που διακρίνονται είναι μη ανταποδοτικές και τα κίνητρα περιγράφονται με όρους προσωπικού ηθικού χρέους, έμπρακτης αλληλεγγύης, αγάπης προς τους συνανθρώπους, οράματα για τη βελτίωση της κοινωνίας.

Η φιλανθρωπία ως κοινωνική εππαγή. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται οι φιλανθρωπικές δραστηριότητες που αναλαμβάνονται από πρόσωπα ή ομάδες και λειτουργούν ως αποδεκτή και αναμενόμενη κοινωνική συμπεριφορά που αντικατοπτρίζει τις κυρίαρχες ηθικές αξίες. Αφορούν σε ένα minimum ή μία κοινωνικά προσδιορισμένη έκταση της φιλανθρωπικής δραστηριότητας που είναι υποχρεωμένος κάθε παράγοντας (actor) να παρέχει και εξαρτάται από τα ατομικά χαρακτηριστικά του (κοινωνική θέση, φύλο, οικονομική δυνατότητα), τις αξίες του κοινωνικού περιγύρου (θρησκευτικές, ηθικές και γενικότερα πολιτισμικές) και τις ιδιαίτερες απαιτήσεις που έχει ο κοινωνικός περίγυρος από το κάθε πρόσωπο ξεχωριστά. Αυτή η αφετηρία αναφέρεται στο μέγεθος της έμπρακτης κοινωνικής ευαισθησίας που μεταφράζεται με όρους ένταξης, ισότιμης συμμετοχής και ενσωμάτωσης⁴.

Η ανταποδοτική φιλανθρωπία. Χαρακτηρίζει τη φιλανθρωπική δράση ως πρακτική που στηρίζεται σε ιδιοτελείς σκοπούς. Έχει στόχο τη γνωστοποίηση της δράσης σε άτομα, ομάδες ή κοινότητες, από τις οποίες ο δωρητής αναμένει κάποιες μορφής ανταπόδοση και κύριο γνώρισμά της είναι η δημοσιότητα που συνοδεύει τη δωρεά του. Εδώ είναι δυνατό να προσδιοριστούν δύο υποκατηγορίες: α) *Η έμμεσα ανταποδοτική* και β) *η ευθέως ανταποδοτική*:

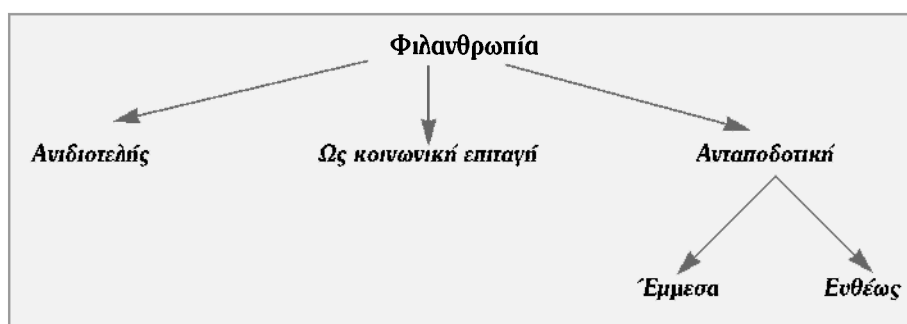
2. Η δωρεά που έχει τα εξής χαρακτηριστικά: α) Η ανωνυμία του δωρητή και β) η ανωνυμία του λήπτη της δωρεάς, όπως αυτά πρωτοδιατυπώθηκαν στον κώδικα του εβραίου σχολαστικού φιλόσοφου Maimonides (1135-1204) (βλ. Ott, 2001, 314-315). Η δωρεά αφορά σε κόστη για τον δωρητή που είναι αδύνατον να καλυφθούν έμμεσα ή άμεσα μέσω κάποιων μορφών «αντιπαροχών».

3. Με ανάληψη προσωπικού κινδύνου και χωρίς ελπίδα ανταπόδοσης, όπως στην περίπτωση των διασωστών των εβραίων κατά τη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής (βλ. Pilavin and Chang, 1990).

4. Σε έρευνα της Επιτροπής Filer, στα μέσα της δεκαετίας του '70 στις Η.Π.Α., υποστηρίχτηκε ότι το 30% των μεγαλύτερων δωρητών αισθάνονταν ότι πιέζονταν από το κοινωνικό τους περιβάλλον να προσφέρουν δωρεές, ενώ διαφορετικά δεν θα το έπρατταν (βλ. Van Til, 1988:23).

α) Η πρώτη αποτελεί ορθολογική επιλογή που επιφέρει στον δωρητή καλή φήμη με σκοπό μη στενά οικονομικά οφέλη, αλλά προσωπική καταξίωση, status, γόντρο, ψήφους.

β) Η δεύτερη αναφέρεται στη φιλανθρωπική δραστηριότητα που προκύπτει από τον προϋπολογισμό κόστους - οφέλους σε προσωπικό επίπεδο ή στο πλαίσιο μιας κερδοσκοπικής επιχείρησης. Εδώ εντάσσουμε τις δωρεές για λόγους φορολογικών ελαφρύνσεων ή τις χορηγίες των επιχειρήσεων του τομέα της αγοράς που προσδοκούν οφέλη με τη μορφή φτηνότερης διαφήμισης⁵ (βλ. σκ. 1) (Ζάννης, 2002: 58-60).

(σχήμα 1)

Φυσικά αυτές οι κατηγορίες δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται μονοδιάστατα, γιατί στις περισσότερες περιπτώσεις τα κίνητρα δύναται να αντλούνται από περισσότερες από μία αφετηρίες⁶.

Εθελοντισμός και εθελοντική εργασία

Στο δυτικό κόσμο δεκάδες είναι πλέον οι έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί, κυρίως από το 1975 και μετά, που διαφωτίζουν διαφορετικές μεταβλητές και παραμέτρους οι οποίες ευνοούν την προσφορά εθελοντικής εργασίας⁷. Όπως και στη μελέτη της φιλανθρωπίας, η εθελοντική παροχή εργασίας δύναται να πηγάζει από ποικίλες αφετηρίες και στις περισσότερες περιπτώσεις παράγεται από ένα μίγμα «ορθολογικών»⁸ και αλτρουιστικών κινήτρων. Τα κύρια χαρακτηριστικά του εθελοντισμού, δηλαδή ο μη εξαναγκασμός, η ανιδιοτέλεια και η προσφορά σε τρίτους ή στην κοινωνία γενικότερα, αν και είναι φαινομενικά σαφή κρίνονται ωστόσο αδόκιμα όταν προσπαθούμε να τα

5. Σε έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα έχει αποδειχτεί ότι η φιλανθρωπία των επιχειρήσεων της αγοράς δεν έχει αλτρουιστικά κίνητρα (βλ. Useem, 1987, Marx, 1999).

6. Στις Η.Π.Α., ανάμεσα σε 15 διαφορετικά κίνητρα των φιλάνθρωπων που εντοπίστηκαν, τα τέσσερα πιο σημαντικά κατά σειρά ήταν τα εξής: Ικανοποίηση από τη δωρεά, δημόσια αναγνώριση, δωρεές εις μνήμην κάποιων προσώπων και γεγονότων, φορολογικά κίνητρα (Mount, 1996:333-334).

7. Αυτές συνοψίζονται σε έξι ιδιαίτερες κατηγορίες μελέτης: Περιβαλλοντικές, κοινωνικών χαρακτηριστικών των εθελοντών, προσωπικών χαρακτηριστικών των εθελοντών, υποκειμενικούς παράγοντες που ωθούν σε επιλεκτικές προτιμήσεις για συγκεκριμένες εθελοντικές δραστηριότητες, περιπτώσιακές συνθήκες που ευνοούν προσφορά εργασίας και τους παράγοντες που ευνοούν τη γενικότερη θετική στάση για κοινωνική συμμετοχή (Smith, 1994).

8. Ο όρος «ορθολογικός» παραπέμπει στην θεωρία της ορθολογικής επιλογής σύμφωνα με την οποία το άτομο λειτουργεί κυρίως με γνώμονα την υποκειμενική του αντίληψη για το προσωπικό του συμφέρον (βλ. και Coleman and Fararo, 1992, Craib, 2000:127-156).

εντοπίσουμε σε εμπειρικό επίπεδο, σε βαθμό που είναι εξαιρετικά δύσκολο να καθορίσουμε το ποιος τελικά είναι εθελοντής και ποιος όχι.

Η έννοια της ελευθερίας επιλογής είναι πολύ προβληματική όταν προσπαθούμε να την εντοπίσουμε στις δραστηριότητες των ανθρώπων. Η εθελοντική πράξη γενικά (voluntary action) αναφέρεται σε όλες τις μη βιολογικά αναγκαίες ενέργειες που δεν έχουν υποχρεωτική μορφή και περιλαμβάνει σχεδόν τα πάντα (Ellis, 1998) που μπορεί «να κάνουν κάποιον να αισθάνεται καλά» (Van Til, 1988: 6-7). Φυσικά, η ελευθερία της βούλησης αποτελεί αντικείμενο στοχασμού σε ολόκληρη την ιστορία της δυτικής σκέψης και εμφανίζεται με δύο θεμελιώδεις μορφές: Τον θεολογικό⁹ και τον φιλοσοφικό βολονταρισμό¹⁰. Δυστυχώς ο άνθρωπος έχει πάντοτε περισσότερες επιλογές από όσες πιστεύει ότι έχει, αλλά οι κανόνες της συνύπαρξης υποδηλώνουν συγκεκριμένα όρια ελευθερίας, ώστε οι επιλογές του να είναι συμβατές με τις αποδεκτές κοινωνικές νόρμες και συμπεριφορές του άμεσου και ευρύτερου περιβάλλοντος. Μέσα σε αυτά τα όρια προσδιορίζεται και ο βαθμός ελευθερίας λήψης αποφάσεων από ένα συγκεκριμένο εύρος αποδεκτών κοινωνικών συμπεριφορών, ακόμα και αν οι επιλογές είναι πολύ προσωπικές και δεν έχουν οποιαδήποτε επίδραση στη ζωή των άλλων. Όπως διαφαίνεται και από την ανάλυση της φιλανθρωπίας, η ανάληψη πρωτοβουλιών και δράσεων δύναται να μην αποτελεί ελεύθερη επιλογή αλλά κοινωνική επιταγή που πηγάζει από τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος. Ανάλογα και η εθελοντική προσφορά εργασίας δεν αποτελεί στις περισσότερες περιπτώσεις ελεύθερη επιλογή, αλλά μπορεί να λειτουργεί ως κανόνας ενσωμάτωσης στα πλαίσια της γειτονιάς, της κοινότητας, των φιλικών και συγγενικών δικτύων. Σε αυτά τα πλαίσια αν και δεν είναι άμεσα ορατός ο εξαναγκασμός από το περιβάλλον, η άρνηση εθελοντικής προσφοράς εργασίας δύναται να επισείει κοινωνικού τύπου κυρώσεις, καθώς το άμεσο κοινωνικό περιβάλλον έχει συγκεκριμένες απαιτήσεις από τον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά ώστε να γίνει αποδεκτός από τους άλλους. Δεν είναι τυχαίο ότι σε μικρότερες κοινότητες η κουλτούρα της εθελοντικής εργασίας είναι εντονότερη επειδή οι ανθρώπινες σχέσεις είναι λιγότερο απρόσωπες. Αυτό διαφαίνεται και από μία έρευνα σε δεκαπέντε ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες που πραγματοποιήσαν οι Curtins et al. (Curtis et al., 1992), αν και στις μικρότερες κοινότητες η έννοια της εθελοντικής εργασίας λαμβάνει περισσότερο χαρακτηριστικά «αμοιβαίου οφέλους» και «αυτοβοήθειας»¹¹ παρά ως βοήθεια προς όφελος τρίτων¹².

Αυτός ο έμμεσος εξαναγκασμός δεν προκύπτει μόνο σε διαπροσωπικό επίπεδο, αλλά και σε επίπεδο κοινωνίας ευρύτερα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προσφορά εθελοντικής εργασίας με στόχο μία θέση στην αγορά εργασίας. Σε έρευνες που πραγματοποιήθηκαν σε εθελον-

9. Αναφέρεται στην ελευθερία που παρέχει ο θεός στον άνθρωπο να πράττει κατά βούληση, ως κεντρική θεωρητική αφετηρία στην σκέψη των Augustine, Montaigne, Pascal και αργότερα του Kierkegaard (βλ. Flahtman, 1992:129-144).

10. Οι πιο κοσμικές (secular) φιλοσοφικές προσεγγίσεις των Nietzsche, Schopenhauer, Sartres.

11. Οι δύο όροι «αμοιβαία βοήθεια - όφελος» και «αυτοβοήθεια» χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι αλλά συχνά και με διαφορετικό περιεχόμενο. Το κοινό χαρακτηριστικό τους είναι ότι οι υπηρεσίες που παρέχονται απευθύνονται προς τα μέλη του ίδιου περιβάλλοντος ή στο εσωτερικό των συγκεκριμένων οργανώσεων και όχι σε μη μέλη ή στην κοινωνία γενικά. Ο όρος «αυτοβοήθεια» συχνά έχει πιο εξειδικευμένο περιεχόμενο και αφορά στην υποστήριξη ατόμων που αντιμετωπίζουν κάποιο πρόβλημα ή βελτιώνουν κάποιες ψυχολογικής φύσης λειτουργία (βλ. Bargal 1992, Bloomfield 1994, Kendall and Knapp 1995).

12. Υπάρχουν διχογνωμίες σχετικά με το αν θα πρέπει να ερευνάται η εθελοντική προσφορά εργασίας στα πλαίσια της αμοιβαιότητας στο ίδιο επιστημονικό περιβάλλον με την εθελοντική εργασία προς τρίτους.

ντές στην Αγγλία (Sheard, 1995:120) και στις Η.Π.Α. (Weisbrod, 1988:134) το 2% και το 10% αντίστοιχα απάντησαν ότι το κύριο κίνητρό τους ήταν η απόκτηση προϋπηρεσίας με στόχο μία αμειβόμενη θέση απασχόλησης. Βέβαια, μπορεί να υποστηριχθεί πως μεγαλύτερα ποσοστά των εθελοντών θα είχαν το ίδιο κίνητρο, καθώς αρκετοί δεν θα ένιωθαν άνετα να το αποκαλύψουν. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όταν οι εθελοντές λαμβάνουν ένα μικρό οικονομικό βοήθημα, αυτό πολλές φορές αποτελεί και ένα σημαντικό κίνητρο προσφοράς. Σε έρευνα της Cummings σε εθελοντές που συγκέντρωναν κονσερβοκούτια και άδειες μπουτίλιες, αποδείχθηκε πως η μικρή χρηματική ανταμοιβή που δινόταν αποτελούσε το κύριο κίνητρο ενασχόλησης, αν και όλοι οι ερωτηθέντες απάντησαν «ότι το κάνουν για να βοηθήσουν το περιβάλλον» (Cummings, 1977). Ιδιαίτερα σε ορισμένες περιπτώσεις που οι εθελοντές λαμβάνουν ένα μικρό οικονομικό βοήθημα θα μπορούσαμε να τις χαρακτηρίσουμε είτε ημι-εθελοντικές είτε κακοπληρωμένες θέσεις εργασίας, ιδιαίτερα σε χώρες με υψηλή ανεργία. Σε αυτές τις περιπτώσεις φαίνεται καθαρά ότι λειτουργεί ένας κοινωνικο-οικονομικός εξαναγκασμός από το περιβάλλον, στο βαθμό που οι εθελοντές διαπιστώνουν ότι ορισμένοι προσωπικοί και ιδιοτελείς στόχοι δεν θα μπορούσαν να επιτευχθούν ή θα πραγματοποιούνταν πιο δύσκολα αν δεν παρέιχαν εθελοντική εργασία.

Σύμφωνα με τους οικονομολόγους, ο μισθός που λαμβάνει κάποιος από μία θέση εργασίας είναι αντιστρόφως ανάλογος με την ικανοποίηση που προσφέρει η συγκεκριμένη θέση καθεαυτή (Brown, 1999:6). Συνεπώς μία μη αμειβόμενη θέση εργασίας πρέπει να προσφέρει πολύ υψηλή ικανοποίηση για να παρέχει μηδενικές οικονομικές απολαβές όπως η εθελοντική. Αλλά πρέπει να συνυπολογίζεται και το κόστος ευκαιρίας του πιθανού εθελοντή, καθώς και το πόσο ισχυρά είναι τα προσωπικά κίνητρα ώστε να προσφερθεί κάποιος να εργαστεί εθελοντικά (Shindler - Rainman, 1988, Brown, 1999). Η διασταλτική οικονομική ερμηνεία της έννοιας του εθελοντή παράγεται από τον υπολογισμό της σχέσης «προσωπικό κόστος - όφελος». Η άποψη αυτή, βασισμένη στη θεωρία της «ορθολογικής επιλογής» (rational choice theory), εξετάζει το κόστος της προσωπικής συνεισφοράς σε συνάρτηση με τα πιθανά οφέλη που αποκομίζει το ίδιο το πρόσωπο (Handy et al., 2000) και προσδιορίζεται από την εξής σχέση:

Κόστος υπηρεσιών - οφέλη = (+) εθελοντική προσφορά ή (-) μη εθελοντική

Η σχέση αυτή είναι αρκετά πολύπλοκη ως προς το περιεχόμενο των δύο πρώτων όρων. Στο κόστος υπηρεσιών συνυπολογίζονται τόσο τα προσωπικά έξοδα (σε χρήμα ή σε είδος) που επιβαρύνουν τον εθελοντή για την τέλεση της δραστηριότητας (π.χ. έξοδα μετακίνησης), αλλά και το εναλλακτικό κόστος¹³ της επιλογής του, ενώ στα οφέλη συμπεριλαμβάνονται όλες οι πιθανές ανταμοιβές από την παροχή εργασίας (οικονομικά, status, δημόσιες σχέσεις, κ.ά.). Αν το πρόσημο της σχέσης είναι θετικό το άτομο δύναται να θεωρηθεί εθελοντής, αν είναι αρνητικό το άτομο δρα ιδιοτελώς σε οποιαδήποτε οργανωσιακή μορφή και αν εντάσσεται η εργασία του (ιδιωτική μη κερδοσκοπική οργάνωση, καθαρά εθελοντική οργάνωση, κρατικός τομέας). Στην πρώτη περίπτωση ενεργεί περισσότερο «ανορθολογικά», εθελοντικά, αλτρουιστικά και όσο υψηλότερο είναι το θετικό αποτέλεσμα της σχέσης τόσο περισσότερο θεωρείται αλτρουιστής, τόσο πιο ψηλά βρίσκεται στις κλίμακες του «αγνού» εθελοντισμού (Cnaan et al., 1996: 366). Βέβαια, πολλοί παράμετροι στον υπολογισμό της σχέσης είναι δύσκολα μετρήσιμοι, αλλά η σχέση είναι σημαντική διότι σε κάποιο βαθμό διαφωτίζει τα όρια μεταξύ εθελοντή και οπορουνιστή σε ατομικό επίπεδο.

13. Η έννοια του «εναλλακτικού κόστους» θα πρέπει να υπολογίζεται περιπτώσιακά στο βαθμό που αρκετοί εθελοντές ασκούν έργο στα πλαίσια του ελεύθερου χρόνου τους ως leisure activity (βλ. Stebbins, 1996).

Όπως και στην περίπτωση της φιλανθρωπίας με τη μορφή δωρεάς σε είδος ή σε χρήμα, τα κίνητρα για εθελοντική εργασία συνήθως αντλούνται από περισσότερες από μία αφετηρίες (Clary et al., 1996) και συνήθως «ο εθελοντισμός έχει ως κίνητρο κάποιο συνδυασμό ατομικού συμφέροντος και ενδιαφέροντος για το καλό των άλλων» (Brown, 1999:5). Δηλαδή, οι ιδιοτελείς λόγοι με τους αλtruιστικούς αποτελούν ένα μίγμα με διαφορετικές ανά περίπτωση αναλογίες. Οι κατηγορίες των ανταμοιβών που θεωρούνται ότι δεν έρχονται σε αντίθεση με την «ηθική διάσταση» της εθελοντικής εργασίας σύμφωνα με τους Cnaan και Amroffell είναι: α) Οι έμμεσες ανταμοιβές, από την κοινωνική αναγνώριση μέχρι την ανταμοιβή με κάποια δώρα (χωρίς όμως υψηλή χρηματική αξία), β) η ικανοποίηση από την παροχή της εθελοντικής εργασίας, γ) η ανταμοιβή που εισπράττει ο εθελοντής έμμεσα από τις κοινωνικές συναναστροφές¹⁴ και δ) η αποφυγή δυσάρεστων ενασχολήσεων (Cnaan and Amroffell, 1994:346-347).

Υπάρχει διχογνωμία και ως προς έναν πιο εξειδικευμένο προσδιορισμό της έννοιας του εθελοντή που ανάγεται στον προβληματισμό του αν εντάσσεται στον όρο η άτυπη μη αμειβόμενη παροχή εργασίας εκτός του περιβάλλοντος των οργανώσεων (π.χ. στα πλαίσια της γειτονιάς). Την ενσωμάτωση στον όρο και της άτυπης - ανεπίσημης εθελοντικής δραστηριότητας υποστηρίζουν οι Cnaan και Amroffell (1994:343), Osborne (1996:14), J.D. Smith (1995:17), D.H. Smith (1994), ενώ άλλοι προτιμούν την ενταγμένη σε οργανώσεις δραστηριότητα (Van Til 1988, Brown 1999, Sheard 1995), κυρίως με την αιτιολογία ότι η άτυπη εθελοντική εργασία έχει ούτως ή άλλως τον χαρακτήρα της αμοιβαιότητας, της αυτοβοήθειας, αλλά και πολλές φορές την υποχρέωση ανταπόδοσης. Τα χαρακτηριστικά αυτά αποτελούν και στοιχεία διχογνωμίας σε επίπεδο αναγνώρισης μίας οργάνωσης ως «εθελοντικής».

Ο εθελοντισμός, φυσικά, δεν εντοπίζεται μόνο στον τρίτο, στον ανεπίσημο ή στον τομέα της κοινωνίας των πολιτών γενικότερα, αλλά εκτείνεται και στον κρατικό και τελευταία στον τομέα της αγοράς (Cnaan and Amroffell, 1994:343, Brudney and Kellough, 2000). Ο κρατικός τομέας χρησιμοποιεί την εθελοντική εργασία σε διάφορους τομείς όπως στους εθελοντές πυροσβέστες, στην ασφάλεια, σε διάφορες κοινωνικές υπηρεσίες, αλλά και σε φυσικές καταστροφές (Brudney 1998, 62). Η αξιοποίηση της εθελοντικής εργασίας από το κράτος είναι πιο διαδεδομένη στις Η.Π.Α.¹⁵ και τον Καναδά, αλλά επεκτείνεται και σε άλλες χώρες με πιο εκτεταμένο γραφειοκρατικό μηχανισμό. Αλλά και ο τομέας της αγοράς δεν περιορίζει τη συνδρομή του αποκλειστικά με τη μορφή δωρεάς σε είδος ή σε χρήμα. Ωστόσο, το ποσοστό που κατέχει στη συνολική εθελοντική δραστηριότητα είναι πολύ μικρό¹⁶ και αφορά στη χρήση τεχνογνωσίας και στην προσφορά δωρεάν εργασίας για την επίλυση προβλημάτων σε επίπεδο κοινότητας, με στόχο το αμοιβαίο όφελος και της εταιρείας και της κοινότητας (Raymond, 1999). Εδώ διαπιστώνουμε ότι και η έννοια του «εθελοντικού τομέα» είναι αδόκιμη, καθώς η εθελοντική εργασία εντοπίζεται και εκτός του περιβάλλοντος των μη κερδοσκοπικών ή μη κυβερνητικών οργανώσεων, συνεπώς εμφανίζεται διατομεακά και δεν συνιστά έναν ξεχωριστό τομέα οργανώσεων.

14. Ένας τρόπος συγκέντρωσης κοινωνικών μονάδων (social credits), κατά τον Coleman, με την έννοια της ατομικής συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου (βλ. Coleman, 1994).

15. Το 1989 στις Η.Π.Α. υπολογίστηκε ότι το 25% της συνολικής παροχής εθελοντικής εργασίας αξιοποιήθηκε από τον κρατικό τομέα (Brudney, 1998:62).

16. Σε έρευνες στις Η.Π.Α. έχει βρεθεί ότι αφορά στο 3% (Weisbrod, 1988:130) και 6% (Brudney, 1998:62) της συνολικής παρεχόμενης εθελοντικής εργασίας.

Συμπεραίνεται ότι είναι δύσκολο να ορίσουμε επακριβώς την έννοια του εθελοντή. Οι διαφορετικές προσεγγίσεις αφορούν σε τρεις διαστάσεις: α) Τα κίνητρα και τις απολαβές των εθελοντών, β) το περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται η δραστηριότητά τους, και γ) τους επωφελούμενους από τη δωρεάν παροχή εργασίας. Οι οικονομολόγοι παραδέχονται ότι η χρηματική αμοιβή αποτελεί καθεαυτή ένα ισχυρότατο κίνητρο προς εργασία. Συνεπώς η εθελοντική εργασία οφείλει να προσδιορίζεται από την έλλειψη αυτού του ισχυρού και εύκολα αναγνωρίσιμου χαρακτηριστικού. Αν συνυπολογιστεί, δηλαδή, ότι η θέση ήταν ελκυστική για τους καθαρά εθελοντές, δεν θα υπήρχε παροχή επιπλέον κινήτρων για την πλήρωση της από τους εργοδότες. Επομένως, ένας πιο χρήσιμος ορισμός θα πρέπει να περιλαμβάνει όλους όσους παρέχουν δωρεάν εργασία (χωρίς μισθό), αλλά με οποιοδήποτε άλλες απολαβές, οι οποίες σε καμία περίπτωση να μην υπερβαίνουν χρηματικά το ύψος ενός ανάλογου μισθού που δίδεται από την αγορά ή το κράτος για ανάλογη θέση απασχόλησης. Από αυτή την άποψη μία περισσότερο σταθερή σχέση προσδιορισμού του εθελοντή αποτελεί η οικονομική, αλλά με την πλήρη απουσία μισθού.

Αν επιχειρήσουμε να καθορίσουμε με βάση την παράμετρο της ανιδιοτελούς προσφοράς προς τρίτους και το θέσουμε αυστηρά ως κριτήριο, τότε μάλλον θα διαπιστώσουμε ότι οι πραγματικοί εθελοντές είναι πολύ λιγότεροι σε αναλογία από όλους όσους εργάζονται χωρίς αμοιβή υπηρετώντας ένα κοινωνικό σκοπό (λιγότερο ή περισσότερο συνειδητά). Οι ανταμοιβές (αλλά όχι με τη μορφή χρήματος) είναι ποικίλες και, όπως αποδεικνύεται, είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε το βαθμό ανιδιοτέλειας και να χαράξουμε μία διαχωριστική γραμμή. Τα κίνητρα δύναται να είναι από άκρως αλτρουιστικά, χωρίς οποιαδήποτε μορφή ανταμοιβής εκτός της «ψυχικής και συναισθηματικής πλήρωσης», έως υπολογιστικά όπου οι άλλου είδους ανταμοιβές λειτουργούν ως ισχυρά κίνητρα ενασχόλησης. Συνεπώς, το πρόβλημα σε αυτό το πεδίο εντοπίζεται στο μέγεθος της ανταμοιβής του εθελοντή, αλλά τα κριτήρια επιλογής του ορισμού είναι συνήθως ηθικά, δεοντολογικά, επομένως μη αντικειμενικά.

Για να αξιολογηθεί η κατηγορία κινήτρων - ανταμοιβών και να αποκτήσει μία πιο αντικειμενική διάσταση, θα πρέπει κατ' αρχάς να εντάξουμε την εθελοντική εργασία σε ένα γενικότερο θεωρητικό σχήμα «δωρεάν παροχής εργασίας», δηλαδή την αμισθί παροχή εργασίας προς όφελος των άλλων. Μία κατηγοριοποίηση που προτείνεται είναι η ακόλουθη:

- I) *Η καταναγκαστική εργασία.* Η βίαιη επιβολή (π.χ. επιστράτευση) ή η εργασία που απαιτείται αμισθί με τη μορφή ρητής εντολής που αν δεν πραγματοποιηθεί επισείει κυρώσεις.
- II) *Η εξαναγκαστική με πίεση, εκβιασμό.* Η εργασία που αν δεν πραγματοποιηθεί θα είναι επιζήμια για το άτομο που αρνείται να την προσφέρει, όπως οι υπερωρίες σε μία επιχείρηση που δεν πληρώνονται όμως ο εργαζόμενος τις παρέχει λόγω του φόβου της απόλυσης, αλλά και σε άλλες άτυπες μορφές (π.χ. συγγενικά δίκτυα) όταν η άρνηση παροχής δωρεάν εργασίας είναι επιζήμια για το ίδιο το άτομο μακροπρόθεσμα.
- III) *Η κοινωνικά, οικονομικά και ατύπως θεσμικά επιβαλλόμενη.* Αφορά σε κάποια μορφή δωρεάν εργασίας που η μη παροχή της δεν λειτουργεί ευθέως επιζήμια για το άτομο, αλλά εντάσσεται στις προσδοκίες του κοινωνικού περιβάλλοντος (κοινωνικές επιταγές, κοινωνικές νόρμες) λειτουργώντας ως κριτήριο ένταξης και αποδοχής σε μία κοινότητα ή ομάδα. Στην περίπτωση αυτή εντάσσεται και η εθελοντική εργασία με σκοπό την απόκτηση προϋπηρεσίας ή γνώσεων με στόχο μία αμειβόμενη θέση απασχόλησης. Σε αυτή την κατηγορία δεν υπάρχει καταναγκασμός, αλλά εξαναγκασμός από το περιβάλλον στο βαθμό που το άτομο θέλει να πετύχει κάποιους προσωπικούς στόχους.

- IV) Η ελεύθερη - αβίαστη επιλογή που σχετίζεται με την ελεύθερη βούληση και με την προσφορά δωρεάν εργασίας προς τρίτους μέσα σε οργανώσεις ή άτομα και έχει άμεση σχέση με τα ενδιαφέροντα και τις πεποιθήσεις του ατόμου. Κάποιας μορφής ανταπόδοση ίσως είναι επιθυμητή, αλλά όχι το βασικό κίνητρο για την προσφορά.
- V) Ως ελεύθερη επιλογή που παρέχεται σαν αντάλλαγμα για κάποια προσωπικά οφέλη, τα οποία δύναται να προκύπτουν άμεσα ή έμμεσα, μακροπρόθεσμα ή βραχυπρόθεσμα.
- VI) Η δωρεάν παροχή εργασίας στα πλαίσια της αμοιβαιότητας σε συγγενικά δίκτυα, φίλους, συγγενείς, αλλά και οργανώσεις. Η ανταπόδοση σε εργασία ή σε είδος είναι και επιθυμητή και αναμενόμενη, χωρίς να είναι απαραίτητα άμεσα αλλά κυρίως όταν υπάρξει ανάγκη.
- VII) Η υποχρεωτική ανταπόδοση μέσα στο πλαίσιο της οργάνωσης που δημιουργήθηκε ακριβώς για το κοινό όφελος των μελών της (self - help groups, mutual benefit organizations).

Μέσα από αυτόν τον χάρτη της εργασίας που παρέχεται αμισθί, μπορούμε να εντοπίσουμε την έννοια της εθελοντικής εργασίας στις περιπτώσεις III, IV και V όπως διαμορφώνεται από τις απαντήσεις των εθελοντών μέσα από έρευνες (βλ. Van Til 1988, Clary et al. 1994, Smith 1994, Popielarz and McPherson 1995, Sheard 1995, Cnaan et al. 1996, Clary et al. 1996, Leete L. 2000). Στις δύο πρώτες κατηγορίες ο εξαναγκασμός είναι προφανής και φυσικά δεν υπάρχουν έρευνες που οι εθελοντές να παραδέχονται ότι παρέχουν υπηρεσίες με τη βία ή με εκβιασμό. Οι περιπτώσεις VI και VII αφορούν σε αμοιβαίες συμφωνίες, υποχρέωση ανταπόδοσης, οικογενειακά και συγγενικά δίκτυα στο πλαίσιο των οποίων η δωρεάν εργασία παρέχεται βάσει της αλληλεγγύης, της γνωριμίας και της φιλίας και αφορά πρόσωπα που ήδη γνωρίζουμε, εμπιστευόμαστε και αναμένουμε από αυτά ανταπόδοση καθορισμένη ή σε περίπτωση ανάγκης. Σε αυτές τις κατηγορίες οι υπηρεσίες κατευθύνονται στο εσωτερικό των συγκεκριμένων δικτύων και όχι γενικά προς τρίτους (βλ. πίνακα 1).

Καταναγκαστική	Εθελοντική εργασία (Volunteering)
Εξαναγκαστική	
Η ατύπως θεσμικά επιβαλλόμενη	
Ελεύθερη, αβίαστη επιλογή- Χωρίς αναμενόμενη ανταπόδοση	
Δωρεάν παροχή αλλά με ανταλλάγματα	
Στα πλαίσια προσωπικών δεσμών	
Υποχρεωτική ανταπόδοση	

Πίνακας 1

Αν προσπαθήσουμε να ορίσουμε τον εθελοντισμό και την εθελοντική εργασία με κριτήρια ιδεαλιστικά ή ηθικά είναι σίγουρο πως οποιονδήποτε ορισμό και αν προτείνουμε θα έχει πάντοτε σχετική, περιορισμένη, περιπτωσιακή και σε τελευταία ανάλυση υποκειμενική αξία. Τα αλτρουιστικά και τα ιδιοτελή κίνητρα σε οποιαδήποτε αναλογία και αν τα συνθέσουμε για να καταλήξουμε σε κάποιον ορισμό, είναι βέβαιο ότι θα αφήσουμε ανένταχτο ένα κομμάτι της εργασίας που παρέχεται αμισθί και ωφελεί κάποιες ομάδες, κοινότητες ή την κοινωνία γενικά. Γι' αυτό προτείνεται ένας πολύ γενικός ορισμός από τον γράφοντα που βασίζεται κυρίως στις εκροές από την εθελοντική εργασία. Σε τελευταία ανάλυση, η εθελοντική εργασία (από κοινωνιολογική και οικονομική άποψη) μπορεί να αξιολογηθεί αντικειμενικότερα εκ του αποτελέσματος. Ό,τι ωφελεί γενικότερα δεν σημαίνει ότι βασίζεται απαραίτητα σε αγαθές προθέσεις, αλλά δύναται να πηγάζει και από

πολυποίκιλες εξωατομικές, δομικές και λειτουργικές συσχετίσεις που παράγουν όμως θετικές εκροές.

Συνεπώς ένας ευρύτερος ορισμός, μινιμαλιστικός ως προς τις προϋποθέσεις και μαξιμαλιστικός ως προς το προσδιοριζόμενο πεδίο, θα όφειλε να συμπεριλαμβάνει τα εξής στοιχεία:

- *Η εργασία που παρέχεται αμισθί* (με την έννοια της απουσίας χρηματικών απολαβών). Τα κίνητρα για την προσφορά δύναται να είναι από άκρως ιδιοτελή έως άκρως αλτρουιστικά. Δηλαδή, η απουσία του μισθού τη διαχωρίζει από την έννοια της αμειβόμενης θέσης απασχόλησης
- *και έχει θετικές κοινωνικές εκροές για ομάδες, κοινότητες, ή την κοινωνία γενικά*, ασχέτως αν είναι συνειδητός ή όχι ο σκοπός για τον οποίο εργάζεται κάποιος. Δύναται και ο ίδιος ο σκοπός να είναι αδιάφορος για το ίδιο το άτομο ή στην πιο ιδιοτελή και υπολογιστική εκδοχή το πρόσωπο που παρέχει εργασία ακόμα και αντίθετο με τον συγκεκριμένο σκοπό, αλλά να προσδοκά προσωπικά οφέλη. Τα αποτελέσματα όμως της εργασίας του δύναται να είναι σημαντικά και να υπηρετούν κάποιον κοινωνικό σκοπό.
- *Παρέχεται μέσα από τον κρατικό, κερδοσκοπικό, μη κερδοσκοπικό ή τον ανεπίσημο τομέα, οργανωμένα ή ατομικά.*
- *Δεν προκύπτει η εργασία του από ρηπή εξαναγκαστική εντολή που αφορά και σε πιθανές κυρώσεις από το κράτος ή τον εργοδότη του (στον τομέα της αγοράς), αλλά δύναται να «επιβάλλεται» από κοινωνικούς, οικονομικούς ή άλλους λόγους,*
- *και η εργασία του κατευθύνεται προς τρίτους και όχι προς συγγενικά και φιλικά πρόσωπα και ανάλογα κοινωνικά δίκτυα που μετέχει, όπου η ανάλογη ανταπόδοση των δωρεάν υπηρεσιών του από τους άλλους θεωρείται δεδομένη, ώστε η μη ανταπόδοση να αποτελεί λόγο αποξένωσης ή αποβολής του από τα περιβάλλοντα.*

Ο προτεινόμενος ορισμός συνθέτει ένα διακριτό πλαίσιο που καθορίζει με μεγαλύτερη σαφήνεια το πεδίο της εθελοντικής εργασίας καθώς και την έννοια του εθελοντή, όπως εμφανίζονται στις σύγχρονες κοινωνίες. Οι δεοντολογικοί - ιδεοτυπικοί ορισμοί αποτελούν περισσότερο «ευχές» παρά χρηστικά επιστημονικά εργαλεία και αποπροσανατολίζουν την επιστημονική μελέτη σε ιδεατές παρά σε ρεαλιστικές απεικονίσεις της σύγχρονης πραγματικότητας.

Βιβλιογραφία

- Ανθόπουλος Χ., (2000). *Εθελοντισμός. Αλληλεγγύη και Δημοκρατία*, Αθήνα: Οξύ.
- Αποστολίδης Λ. και Παπασπυρόπουλος Σ., (2002). *Το Εθελοντικό Κίνημα στην Ελλάδα και η Κοινωνία των Πολιτών*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Bargal D., (1992). «The Early Stage in the Creation of Two Self-Help Organizations: An Exploratory Study», στο D. Bargal and H. Schmid (eds), *Organizational Change and Development in Human Service Organizations*, New York and London: Haworth Press.
- Block S., (1990). «A History of the Discipline», στο: S. Ott (ed.), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 97-111.
- Bloomfield K., (1994). «Beyond Sobriety: The Cultural Significance of Alcoholics Anonymous as a Social Movement», *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 23, no 1, 21-37.
- Brown E., (1999). «Assessing the Value of Volunteer Activity», *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 28, no 1, 2-17.

- Brudney J., (1998). «Voluntarism», στο: S. Ott (ed.), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 57-63.
- Brudney J. and Kellough J.E., (2000). «Volunteers in State Government: Involvement, Management and Benefits», *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 29, no 1, 111-130.
- Clary E.G. and Snyder M. et al. (1996). «Volunteer's Motivations: Findings from A National Survey», *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 25, no 4, 485-505.
- Cnaan R. and Kasternakis A. et al. (1993). «Religious People, Religious Congregations and Voluntarism in Human Services: Is there a Link?», *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 22, no 1, 33-51.
- Cnaan R. and Amroffell L., (1994). «Mapping Volunteer Activity», *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 23, no 4, 335-351.
- Cnaan R. and Handy F. et al., (1996). «Defining Who is a Volunteer: Conceptual and Empirical Considerations», *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 25, no 3, 364-383.
- Coleman J., (1994). *Foundations of Social Theory*, London and Massachusetts: Harvard University Press.
- Coleman J. and Fararo T., (1992 (eds). *Rational Choice Theory: Advocacy and Critique*, London and New Delphi: Sage.
- Craib I., (2000). Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία. Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Cummings L.D., (1977). Voluntary Strategies in the Environmental Movement: Recycling as an Corporation, *Journal of Voluntary Action Research*, vol. 6, p.p. 153-160.
- Curtis J.E. and Grabb E. and Bauer D., (1992). «Voluntary Association Membership in Fifteen Countries. A Comparative Analysis», *American Sociological Review* vol. 57, pp. 139-152.
- Ellis J., (1996). «Volunt/ar/eer/ism: What's the Difference?», *Canadian Fundraiser*.
- Flathman R., (1992). *Willful Liberalism. Voluntarism and Individuality in Political Theory and Practice*, New York: Cornell University Press.
- Handy F. and Cnaan R. et al., (2000). «Public Perception of who is a Volunteer: An Examination of the Net - Cost Approach from Cross - Cultural Perspective», *Voluntas*, vol. 11, no 1, 45-65.
- Jenks C., (1987). «Who Gives What?», στο: W. Powell (ed.), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 321-339.
- Kendall J., Knapp M., (1995). «A Loose and Baggy Monster: Boundaries, Definitions and Typologies», στο: Smith J.D., Rochester C., et al. (eds), *An Introduction to the Voluntary Sector*, London: Routledge, 66-96.
- Leete L., (2000). «Wage Equity and Employee Motivation in Nonprofit and For-Profit Organizations», *Journal of Economic Behaviour and Organization*, Vol. 43, 423-446.
- Lowenberg F., (1994). «On the Development of Philanthropic Institutions in Ancient Judaism: Provision for Poor Travelers», *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 23, no 3, 193-207.
- Marx J.D., (1999). «Corporate Philanthropy: What is the Strategy?», *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 28, no. 2, 185-198.
- Mount J., (1996). «Why donors give», στο: S. Ott (ed.), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 331-337.

- Osborne S., (1996). «What is Voluntary About the Voluntary and Nonprofit Sector?», στο: S. Osborne (ed.), *Managing in the Voluntary Sector*, Cambridge: International Thomson Business Press, 5-17.
- Ott S., (2001) (ed.). *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press.
- Piliavin J. and Chang H.W., (1990). «Altruism: A Review of Recent Theory and Research», *Annual Review of Sociology*, vol. 16, 27-65.
- Poperliaz P. and McPherson J.M., (1995). «On the Edge or Between: Niche Position, Niche Overlap and the Duration of Voluntary Association Membership», στο: S. Ott (ed.), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 258-266.
- Raymond S., (1999). «Corporate Voluntarism: Private Support for Social Policy», Mott Foundation.
- Schindler - Rainman E., (1988). «Motivating People to Volunteer their Services», στο: Connors T.D., (ed.), *The Nonprofit Organization Handbook*, New York: McGraw-Hill, 17-17.13.
- Sheard J., (1995). «From Lady Bountiful to Active Citizen: Volunteering and the Voluntary Sector», στο: Smith J.D., Rochester C., et al. (eds), *An Introduction to the Voluntary Sector*, London: Routledge, 114-127.
- Smith D.H. and Baldwin B. et al., (1988). «The Nonprofit Sector», στο: Connor T.D. (ed.), *The Nonprofit Organization Handbook*, New York: McGraw-Hill, 1.3-1.15.
- Smith D.H., (1994). «Determinants of Voluntary Association Participation and Volunteering: A Literature Review», *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 23, no 3, 243-263.
- Smith J.D., (1995). «The Voluntary Tradition: Philanthropy and Self-Help in Britain 1500-1945», στο: Smith J.D., Rochester C. et al. (eds), *An Introduction to the Voluntary Sector*, London: Routledge, 9-39.
- Stebbins R., (1996). «Volunteering: A Serious Leisure Perspective», *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 25, no 2, 211-224.
- Useem M., (1987). «Corporate Philanthropy», στο: W. Powell (ed.), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 340-359.
- Van Til J., (1988). *Mapping the Third Sector. Voluntarism in a Changing Social Economy*, The Foundation Center.
- Weinrich P., (1996). «The Third Sector», *Volunteer*, <http://www.volunteer.ca/3rdsectr.htm>.
- Weisbrod B., (1988). *The Nonprofit Economy*, London and Cambridge: Harvard University Press.
- Wolfe A., (1998). «What is Altruism?», στο: S. Ott (ed.), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 320-330.
- Ζάννης Π., (2002). *Τρίτος Τομέας και Κοινωνία Πρόνοιας. Κριτική Ανάλυση των Θεωρητικών Προσεγγίσεων*, Διδακτορική Διατριβή.